

Dadertyperingen in sociale competentie bij pesten

Bachelorthesis

Holtrop, J.C. (3454304)

Leer, F. (3111482)

Menereis, J.J. (3111571)

Van Cronenburg, M. (3456099)

Orthopedagogiek, Universiteit Utrecht

Begeleider: Vermande, M. M.

Juni 2010

Samenvatting

Pesten op de basisschool blijkt een serieus probleem te zijn op zowel korte als lange termijn. Het kan gezien worden als een poging om sociale status in een groep te winnen en te behouden. Dit onderzoek richtte zich op verschillen in sociale competentie bij meerdere typen daders van pesten. Hiervoor werd gebruik gemaakt van bestaande data van een landelijk onderzoek over pesten en sociale competentie van het Dutch Consortium on Bullying. Via een multivariate variantieanalyse werd gekeken of er verschil bestaat tussen typen daders onderling en tussen daders en controlekinderen op verschillende afhankelijke variabelen die samen sociale competentie omvatten. Bistrategische en coërcieve pesters verschilden niet als het ging om sociale preferentie, verbondenheid met leeftijdgenoten en zelf-waargenomen sociale acceptatie. Echter, de twee typen pesters verschilden wel wat machtsambitie en perceived popularity betreft. Dit gold tevens voor resource control wanneer er gekeken werd naar de peernominaties en de leerkrachtvragenlijsten. Voor vervolgonderzoek kan men zich richten op een grotere steekproef voor het vinden van sekseverschillen in pesten in de gehele populatie.

Dadertyperingen in sociale competentie bij pesten

Pesten komt in vrijwel elke schoolklas voor en is een wijdverbreid fenomeen (Atria, Strohmeier & Spiel, 2007; Scholte, Engels, Haselager & de Kemp, 2004). In verschillende landen blijkt pesten het meest voor te komen op de basisschool (Glew, Fan, Katon, Rivara & Kernic, 2005). Het is een serieus probleem waarbij op korte termijn het schoolklimaat wordt verstoord en er op lange termijn veel moeilijkheden op psychologisch gebied worden ervaren door betrokken kinderen (Georgiou & Stavrinides, 2008; Kumpulainen & Räsänen, 2000). Daarnaast bestaat er een significant verband tussen ouderschap en het behalen van lagere prestaties op school (Nansel et al., 2001).

Pesten kan omschreven worden als een vorm van agressie waarbij een persoon stelselmatig fysiek, verbaal of psychologisch schade wordt toegebracht door één of meerdere personen (Entenman, Murnen & Hendricks, 2005). Hierbij is er sprake van machtsongelijkheid (Fekkes, Pijpers & Verloove-Vanhorick, 2005; Glew et al., 2005; Lee, 2010). Pesten is per definitie proactief, dat wil zeggen dat het pestgedrag doelbewust en schadelijk is (Salmivalli & Peets, 2009). De pester heeft de intentie om een ander schade toe te brengen zonder dat het slachtoffer dit heeft uitgelokt (Cenkseven & Yurtal, 2008; Garandeanu & Cillessen, 2006). Er zijn verschillende vormen van pesten (Selekman & Vessey, 2004). Enerzijds is er de openlijke, directe vorm waar schoppen en slaan voorbeelden van zijn. Anderzijds is er een indirecte vorm, ook wel relationeel pesten genoemd. Bij deze vorm gaat het om buitensluiten van personen en het verspreiden van roddels (Hampel, Malhan & Hayer, 2009). Jongens gebruiken vaker de openlijke, met name de fysieke vorm, waar meisjes vaker de relationele vorm van pesten hanteren (Card, Stucky, Sawalani & Little, 2008; Fekkes et al., 2005). In het algemeen blijken jongens vaker de dader te zijn van pesten dan meisjes (Van Lieshout, Verhoeven, Güroğlu, Haselager & Scholte, 2004; Pellegrini, 1998).

Bij pesten zijn betrokken kinderen in te delen in groepen, waarbij in onderzoeken verschillende indelingen worden gehanteerd. Zo spreken Veenstra en collega's (2005) van dader, slachtoffer of buitenstaander, terwijl Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman en Kaukiainen (1996) een uitgebreidere indeling hanteren, die bestaat uit slachtoffer, pester, aanmoediger van de pester (door bijv. toekijken of lachen), assistent van de pester (die de pester actief helpt met het pesten), verdediger van het slachtoffer en buitenstaander (die zich niet bemoeit met het pesten).

Recente theorieën en onderzoeken wijzen uit dat pesten gezien kan worden als een poging om sociale status in de groep te winnen en te behouden (Salmivalli & Peets, 2009). Het is nu de vraag in hoeverre een dader sociaal competent is. De traditionele opvatting is dat sociale competentie gezien kan worden als sociaal geaccepteerd gedrag dat wordt geassocieerd met geliefd zijn bij anderen (Salmivalli & Peets, 2009). Lange tijd

werd aangenomen dat daders van pesten sociaal incompetent waren. Crick en Dodge (1994, zoals geciteerd in Sutton, Smith & Swettenham, 1999a) betogen dat het (agressieve) pestgedrag voortkomt uit problemen in sociale informatie-verwerkingsprocessen bij pesters. Sociometrische populariteit, ook wel sociale preferentie genoemd, geeft een indicatie van de mate waarin een kind aardig gevonden wordt door leeftijdgenoten (Meisinger, Blake, Lease, Palardy & Olejnik, 2006). Uit onderzoek van Garandeau en Cillessen (2006) blijkt dat pesten niet per definitie gerelateerd is aan een hoge sociometrische populariteit. Zowel Bokhorst, Goossens, Bokhorst, Dekker en De Ruyter (2002) als Veenstra en collega's (2005) beschrijven daders van pesten als individuen met een lage sociale status in de groep, dat wil zeggen dat ze niet geliefd zijn. Warden en MacKinnon (2003) beschrijven daarbij dat pesters vaker afgewezen worden door leeftijdgenoten dan kinderen die pro sociaal zijn. Dit kan gekoppeld zijn aan een lage zelfwaardering bij pesters (Jankauskiene, Kardelis, Sukys & Kardeliene, 2008). Ook blijken pesters een gebrek aan empathie (de vaardigheid om pijn van anderen te begrijpen) te hebben (Caravita, Di Blasio & Salmivalli, 2010). Uit onderzoek van Camodeca, Goossens, Schuengel en Meerum Terwogt (2003) blijkt dat daders minder assertieve reacties laten zien op provocatie dan kinderen die niet bij het pesten betrokken zijn, wat mogelijk wijst op lagere sociale competentie. In hun onderzoek werden situaties aan kinderen voorgelegd waarin zij zich moesten voorstellen dat ze zelf het slachtoffer zijn. Het blijkt dat deze daders veel minder vaak om uitleg zullen vragen waarom ze gepest worden (assertieve reactie) en de neiging hebben om meer agressief te reageren dan kinderen die niet bij pesten betrokken zijn.

Een meer recente opvatting is dat sociale competentie gedefinieerd kan worden als de vaardigheid om eigen doelen te bereiken (Salmivalli & Peets, 2009). Volgens deze zienswijze kunnen daders van pesten wel degelijk sociaal competent zijn. Het blijkt dat ze veel betere 'Theory of Mind' (ToM) vaardigheden bezitten dan andere kinderen (Caravita, Di Blasio & Salmivalli, 2010; Sutton, Smith & Swettenham, 1999b). Dit zijn vaardigheden van een individu om de mentale staat van zichzelf en anderen te begrijpen om gedrag te kunnen verklaren en voorspellen (Sutton et al., 1999a). Pesten staat hiermee in positief verband. Hieruit volgt dat pestgedrag niet verklaard kan worden door gebrekkige sociale vaardigheden, zoals eerder werd gedacht. Zulke sociaal vaardige pesters kunnen hun begrip van de mentale staat van anderen gebruiken om anderen te manipuleren en schade toe te brengen.

Ook bevindingen aangaande de 'perceived popularity' van pesters wijzen op sociale competentie volgens de meer recente opvatting. Perceived popularity verwijst naar sociale status van het kind, in termen van macht, impact en de mate waarin men het kind ziet staan (visibility). Pesten blijkt positief gerelateerd aan perceived popularity, dat wil zeggen dat pesters een hoge sociale status hebben, ongeacht of ze geliefd zijn

(Garandeau & Cillessen, 2006). Verder hebben ze veel vrienden (Pellegrini & Bartini, 2000) en is het voor hen eenvoudig om vrienden te maken (Nansel et al., 2001).

In de Resource Control Theory (Hawley, 1999, 2003) wordt sociale dominantie gedefinieerd in termen van resource control, dat wil zeggen toegang tot hulpbronnen. Deze theorie sluit aan op de meer recente opvatting van sociale competentie, door te beschrijven hoe kinderen competitie strategieën gebruiken om tot een machtige(re) positie binnen een groep te komen. Hierdoor verkrijgen ze toegang tot hulpbronnen (resource control), bijvoorbeeld mooi speelgoed of een populair lid van de andere sekse (Koper, 2009). Om deze machtspositie te verwerven en ook te behouden, kunnen kinderen verschillende competitie strategieën gebruiken (Hawley, 1999). Het kan gaan om coërcieve en/of prosociale strategieën (Hawley, Card & Little, 2008). Bij coërcieve strategieën verkrijgt het kind toegang tot hulpbronnen op een directe en strijdlustige (agressieve) manier middels afpakken, bedreigen en manipuleren van anderen. Prosociale strategieën worden gebruikt wanneer een kind op indirecte manier toegang tot hulpbronnen verkrijgt, via positief gedrag zoals wederkerigheid en samenwerking.

Aan de hand van die strategieën zijn daders van pesten (in het Nederlands ook wel regelaars genoemd) in te delen in verschillende typen, namelijk prosociale, coërcieve en bistrategische regelaars, non-controllers en typicals. Prosociale regelaars maken vooral gebruik van prosociale strategieën waardoor ze geliefd zijn bij leeftijdgenoten. Deze groep behaalt een minder grote mate van resource control dan coërcieve en bistrategische regelaars, maar meer dan gemiddeld. Coërcieve regelaars maken voornamelijk gebruik van een directe en dwingende manier van het halen van doelen door bijvoorbeeld dingen af te pakken of door bedreigingen. Zij behalen een grote mate van resource control door deze agressieve aanpak (Hawley, 2003). Ze beschikken daarentegen over minder sociale vaardigheden, worden minder geaccepteerd door peers en zijn minder populair dan prosociale en bistrategische regelaars (Hawley, Johnson, Mize & McNamara, 2007). Bistrategische regelaars maken gebruik van zowel coërcieve als prosociale strategieën. Doordat deze groep samenwerkt met leeftijdgenoten zijn ze het effectiefst in het behalen van resource control. Non-controllers maken geen gebruik van beide strategieën en beschikken daardoor over de minste resource control, in vergelijking met coërcieve en bistrategische regelaars. Daarnaast zie non-controllers zichzelf, in vergelijking met de andere typen, als het minst competent (Hawley, 2003). De groep van de typicals is te beschrijven als een restgroep. Deze twee laatst beschreven groepen bereiken de minst hoge mate van resource control.

Dit onderzoek richtte zich op de sociale competentie van pesters gebruik makend van de taxonomie van Hawley (2003). De voornaamste vraag luidde: zijn daders van pesten een heterogene groep van sociaal competente en sociaal incompetent kinderen? De verwachting was dat er twee typen pesters zijn te onderscheiden: kinderen die

voornamelijk coërcieve strategieën gebruiken en kinderen die zowel prosociale als coërcieve strategieën gebruiken (bistrategen). Beide typen gebruiken een agressieve manier om resource control te behalen in tegenstelling tot de andere typen. Vandaar de verwachting dat prosociale regelaars, noncontrollers en typicals niet of minder voorkomen onder pesters. Om de sociale competentie van typen pesters te onderzoeken werd er gekeken of de typen pesters onderling en van controlekinderen verschilden. Sociale competentie omvatte in dit onderzoek machtsambitie, sociale dominantie (in termen van resource control en perceived popularity), sociale preferentie, de verbondenheid met leeftijdgenoten en zelf-waargenomen sociale acceptatie. Zowel maten die passen bij de traditionele opvatting als bij de meer recente opvatting werden dus in ogenschouw genomen.

Er werd verwacht dat pesters die coërcieve en pesters die bistrategische strategieën gebruiken een hogere machtsambitie hebben dan de controlegroep en dat bistrategische pesters een hogere machtsambitie hebben dan coërcieve pesters. Daarnaast werd er verwacht dat zowel coërcieve als bistrategische pesters meer sociaal dominant zijn dan de controlegroep en dat bistrategische pesters sociaal dominanter zijn dan coërcieve pesters in termen van resource control en perceived popularity. De derde hypothese was dat coërcieve en bistrategische pesters minder geliefd zijn bij leeftijdgenoten dan de controlegroep en dat bistrategische pesters geliefder zijn dan coërcieve pesters, vanwege de prosociale strategieën die zij gebruiken. De vierde hypothese luidde dat bistrategische en coërcieve pesters meer verbondenheid met leeftijdgenoten hebben dan de controlegroep, vanwege de sociale dominantie die zij hebben. Er werd verwacht dat onderling de bistrategische pesters meer omgaan met leeftijdgenoten dan de coërcieve pesters, omdat zij sociaal aantrekkelijk zijn vanwege de prosociale strategieën die zij gebruiken en de macht die zij hebben. Tot slot was de laatste hypothese dat pesters een hogere zelf-waargenomen sociale acceptatie hebben dan de controlegroep, waarbinnen coërcieve pesters in vergelijking met bistrategische pesters een lagere zelf-waargenomen sociale acceptatie hebben.

Om deze hypothesen te toetsen maakten we gebruik van een bestaand databestand waarin de data van ruim 1200 kinderen in de laatste groepen van de basisschool (groep 6, 7 en 8) zijn opgenomen. Het bevat data over pesten en sociale competentie die door middel van vragenlijsten en interviews zijn verzameld.

Methode

Participanten

Voor dit onderzoek werd er gebruik gemaakt van reeds verzamelde data van een landelijk onderzoek over pesten en sociale competentie van het Dutch Consortium on Bullying (DCOB). Het databestand bevatte gegevens van 1230 kinderen, waarvan 608

meisjes en 622 jongens. De kinderen zaten in de groepen 6, 7 en 8 van basisscholen verspreid door Nederland. Zij waren gemiddeld 11 jaar en 5 maanden oud (leeftijden tussen 8;6 jaar en 14;3 jaar). De ouders kregen een brief met informatie over het onderzoek en zij kregen de mogelijkheid om deelname van hun kind aan het onderzoek te weigeren. Daarnaast hadden de kinderen zelf de mogelijkheid deelname aan het onderzoek te weigeren. Desondanks deed 96 procent mee.

Procedure

Na toestemming van de directie, leerkrachten, ouders van de kinderen en de kinderen zelf vond het onderzoek plaats tijdens normale schooltijden in het klaslokaal van de desbetreffende leerlingen (afname klassikale lijst) en in een aparte ruimte (individueel interview). Gestart werd met een zelfrapportage (klassikale lijst). Per klas nam het onderzoek ongeveer 30 minuten in beslag. Na een korte algemene instructie door één van de proefleidsters werd per onderdeel gewerkt. Daarbij werd eerst een specifieke instructie gegeven, vervolgens vulde ieder kind het onderdeel in zijn/haar tempo in. Tussentijds liepen de proefleidsters rond om vragen te beantwoorden, om te controleren of de opdracht begrepen was en ter controle dat elk kind op zijn eigen blad keek. Aan het einde van de afname werd gecontroleerd of er geen vragen waren overgeslagen.

Voor de afname van de peerrapportage werd het kind door de proefleidster uit de klas gehaald voor een individueel interview. Het kind werd eerst op zijn/haar gemak gesteld, bijvoorbeeld door het geven van een compliment. Daarna werd uitgelegd dat de vragen gaan over hoe kinderen in de klas met elkaar omgaan en dat de onderzoeksleidster de antwoorden van het kind geheim houdt. Het interview bestond uit twee vragenlijsten die afhankelijk van de betrokkenheid van het kind en tempo van afname achter elkaar afgenomen konden worden. De totale duur van het interview was per kind ongeveer 40 minuten. De antwoorden van de kinderen werden door de studenten direct op laptops ingevoerd in plaats van ze eerst op te schrijven en daarna te verwerken, om zo de kans op invoerfouten te verkleinen. Er was voor elk kind een kleine attentie, die zij ontvingen bij het verlaten van het klaslokaal aan het einde van de sessie. Het laatste onderdeel was een vragenlijst voor leerkrachten waarbij zij over ieder kind uit de klas zes vragen moesten beantwoorden met betrekking tot pesten.

Alle data waren verzameld door studenten van de Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit Utrecht en de Rijksuniversiteit Groningen. Voor het verkrijgen van de data was een onderzoeksprotocol beschikbaar voor de studenten met informatie over de af te nemen interviews en vragenlijsten.

Metingen

Voor het meten van de variabelen werd gebruik gemaakt van de uitkomsten van de verschillende onderzoeksinstrumenten zoals die gebruikt zijn binnen het landelijk onderzoek van het DCOB. Dit zijn de zelfrapportage (klassikale vragenlijst), de peerrapportage (individueel interview) en de vragenlijst voor leerkrachten.

Pestrollenvragenlijst. De kinderen kregen voorafgaand aan het onderzoek een algemene definitie van pesten te horen die luidde: "Een leerling wordt gepest wanneer één andere leerling of een paar andere leerlingen: 1) gemene dingen tegen hem/haar zeggen, uitschelden of belachelijk maken; 2) hem/haar volkomen negeren of expres niet mee laten doen; 3) hem/haar slaan, schoppen, duwen, opzij schuiven, of in een kamer opsluiten; 4) leugens of valse roddels over hem/haar vertellen zodat andere kinderen hem/haar stom vinden; 5) andere van zulke gemene dingen met hem/haar uithalen. Als zulke dingen vaak gebeuren, en het is moeilijk voor dat kind om zichzelf te verdedigen, dan is het pesten. Het is ook pesten als een leerling vaak geplaagd wordt op een gemene manier. Maar het is geen pesten als het plagen op een aardige of leuke manier wordt gedaan. Het is ook geen pesten wanneer twee leerlingen die ongeveer even sterk of machtig zijn ruzie maken of vechten. Deze definitie werd gebruikt om een eenduidig beeld mogelijk te maken wat onder pesten wordt verstaan.

Identificeren van daders en controlekinderen. Het voornaamste doel van dit onderzoek was om daders te identificeren. Hiervoor werd gebruik gemaakt van de pestrollenvragenlijst zoals die binnen het onderdeel peerrapportages was opgenomen. Dit onderdeel bestond uit vragen gericht op vijf verschillende vormen van pesten: fysiek (bijv. slaan), materieel (bijv. het beschadigen van spullen van een ander kind), verbaal (bijv. uitschelden), direct sociaal (bijv. iemand uitsluiten bij het spelen van een spel) en indirect sociaal (bijv. roddelen of gemene dingen over iemand zeggen). Daarnaast waren er vragen gericht op verschillende pestrollen. De afname van dit deel resulteerde in een rolverdeling bij pesten (niet in te delen wegens incompatibele rollen, initiatiefnemende dader, meeloper, aanmoediger, buitenstaander, verdediger, slachtoffer, niet-betrokkene). In dit onderzoek gaat het om de daders van pesten waardoor de focus kwam te liggen op de rol van de initiatiefnemende dader. De andere rollen werden wel afgenomen, maar deze worden buiten beschouwing gelaten. Nadat de algemene definitie van pesten (zie *pestrollenvragenlijst*) was gegeven, werden de kinderen geïnterviewd over elke vorm van pesten. Een beschrijving van een bepaalde vorm van pesten werd gegeven en het kind kreeg daarbij een lijst met de verschillende gedragsmatige uitingen die bij die vorm hoorden. Om pestnominaties te verkrijgen werd de kinderen gevraagd: "Weet je een klasgenoot die iemand anders wel eens op deze manier pest?".

Globale pestscores werden als volgt berekend. Eerst werden doorlopende scores, van 0 tot 1, berekend voor elke vorm van pesten door het aantal keren dat een kind was

genomineerd als initiatiefnemende dader te delen door het aantal nomineerders (aantal klasgenoten min het kind zelf). De globale scores werden berekend als het gemiddelde van de twee hoogste scores (bijvoorbeeld fysiek en verbaal). Van de 1230 kinderen die meegenomen zijn in de meting, hadden volgens het 20%-criterium 118 kinderen de rol van de initiatiefnemende dader. Volgens dit criterium moet een leerling door ten minste 20% van de klasgenoten als pester zijn genoemd om als dader te worden aangemerkt én van alle schalen het hoogste scoren op de rol van initiatiefnemende dader. De controlegroep omvatte 139 kinderen, berekend volgens het 10%-criterium. Dit houdt in dat deze kinderen niet in te delen waren in een rol, ook niet als ze door slechts 10% van de klasgenoten genoemd hoefden te worden.

Machtsambitie. Vijf vragen uit de zelfrapportage waren gericht op machtsambitie. De antwoorden konden gegeven worden middels een vijfpuntsschaal (0 = helemaal niet, 1 = een klein beetje, 2 = een beetje wel, 3 = ja, eigenlijk wel, 4 = ja, beslist). Het gemiddelde van de antwoorden werd vervolgens berekend ($\alpha = .75$). Voorbeelden van items zijn: "Ik zou het erg fijn vinden om zo'n kind te zijn". Heb jij dat ook?' en: "Ik zou heel graag al die eigenschappen willen hebben". Heb jij dat ook?'

Sociale dominantie in termen van resource control en perceived popularity.
Resource control. De leerkracht werd verzocht om per leerling een vragenlijst in te vullen. Middels zes vragen, gemeten in een vijfpuntsschaal (1 = bijna nooit, 2 = heel soms, 3 = soms, 4 = vaak, 5 = heel vaak) werd de mate van resource control (het bereiken van hulpbronnen) per kind beoordeeld. Vervolgens werd de gemiddelde score berekend ($\alpha = .95$). Via peernominaties werd eveneens een beeld verkregen welke kinderen het meestal wel lukt om dingen voor elkaar te krijgen die ze graag willen. Ook hier werd de gemiddelde score berekend ($\alpha = .79$). Het zelfbeeld van een persoon gericht op de controle die hij/zij denkt te hebben in een bepaalde situatie werd gemeten via de zelfrapportage. Antwoorden konden gegeven worden middels een vijfpuntsschaal (1 = (bijna) nooit, 2 = heel soms, 3 = soms, 4 = vaak, 5 = heel vaak). Vervolgens werd de gemiddelde score berekend ($\alpha = .81$).

Perceived popularity. De twee open vragen behorende bij perceived popularity gaven een beeld van hoe vaak een leerling binnen de groep betiteld werd middels peernominaties als (niet) populair: 'Welke kinderen uit jouw klas zijn populair?' en 'Welke kinderen uit jouw klas zijn niet populair?'. Het aantal keren dat een leerling als niet populair werd benoemd werd eerst gestandaardiseerd per klas en vervolgens afgetrokken van het aantal keren dat een leerling als populair was benoemd, wat ook gestandaardiseerd per klas was. Ten slotte werd dit individuele resultaat per klas gestandaardiseerd (LaFontana & Cillessen, 2002).

Zelf-waargenomen sociale acceptatie. De zelfrapportagelijst bevatte zes vragen uit de Competentie Belevingsschaal voor Kinderen (CBSK). Het kind koos eerst per item

welke van twee uitspraken hij of zij het meest bij zichzelf vond passen (bijvoorbeeld 'Sommige kinderen vinden het moeilijk om vrienden te maken', maar 'Andere kinderen vinden het best gemakkelijk om vrienden te maken'). Daarna diende het kind aan te geven of de gekozen uitspraak 'een beetje waar' of 'helemaal waar' was voor hem of haar. Vervolgens werd de gemiddelde score op deze zes items berekend ($\alpha = .78$).

Volgens Harter gaat men door deze manier van vraagstelling sociaal wenselijke antwoordtendenties tegen, aldus Swennenhuis en Veerman (1995, zoals geciteerd in Donders & Verschueren, 2004).

Verbondenheid met klasgenoten. Kinderen konden scoren op een vijfpuntsschaal van 0 (nooit) tot 4 (heel vaak) hoe vaak ze met elk kind uit hun klas omgingen. De score voor deze verbondenheid (omgaan-met scores) werd berekend door naar het gemiddelde van de ontvangen ratings te kijken.

Sociale preferentie. De Sociometrische Status Ratings (SSRat) gaf via een zevenpunts schaalverdeling lopende van heel erg aardig naar heel erg vervelend een indruk hoe het kind alle medeklasgenoten ervaart. Hierbij is gekeken naar de Z-score social preference gebaseerd op sympathie en antipathie scores (SSRAT) volgens Coie, Dodge & Coppotelli (1982). Dit houdt in dat de per klas gestandaardiseerde antipathie score per kind afgetrokken werd van de per klas gestandaardiseerde sympathie score. Vervolgens werd de verschilscore voor de gehele klas gestandaardiseerd.

Identificatie van typen daders. Om te bekijken welke resource control strategieën de initiatiefnemende daders van pesten nu precies gebruiken is de taxonomie van Hawley (2003) gebruikt (bistrategisch, coërcief, prosociaal, typical en noncontroller) om de kinderen in te delen in groepen. Deze groepsindeling is berekend door de beschrijvingen van kinderen als prosociaal en coërcief door leerkrachten in derden te verdelen (in plaats van absolute grenzen of criteria te hanteren). De vijf groepen zijn als volgt gevormd: (a) bistrategische daders scoorden in de top van het 66^e percentiel van beide dimensies, (b) coërcieve daders in de top van het 66^e percentiel voor coërcieve strategie maar gemiddeld of laag op prosociale strategie, (c) prosociale daders scoorden in de top 66e percentiel voor prosociale strategie, maar gemiddeld of laag op coërcieve strategie, (d) noncontrollers scoorden in het lage 33e percentiel voor beide dimensies, en (e) typicals scoorden lager dan het 66e percentiel op beide dimensies (maar lager dan het 33e percentiel op geen of één van de strategieën).

Resultaten

In tabel 1 zijn de resultaten van de kruistabel voor typen daders weergegeven. De indeling van daders met verschillend strategiegebruik wordt getoond, waarbij tevens een onderscheid gemaakt wordt in sekse.

Tabel 1. *Typen daders per sekse ingedeeld op strategiegebruik volgens indeling Hawley*

	Bistrategisch	Coërcief	Prosociaal	Typical	Noncontroller
Dader (jongen)	61	18	1	8	0
Dader (meisje)	28	1	1	0	0
Totaal	89	19	2	8	0

Er kan gesteld worden dat in deze onderzoeksgroep meer jongens dan meisjes de rol van dader aannamen. Hierbij waren daders die een bistrategische aanpak hanteren in de meerheid, ongeacht de sekse. De coërcieve en typical strategie werd door respectievelijk 20% en 9% van de jongens gebruikt. Bij de meisjes viel op dat deze bijna alleen een bistrategische aanpak hanteren. De overige strategieën zijn bij de meisjes verwaarloosbaar. In overeenstemming met de hypothese vielen de meeste daders in de categorie bistrategisch en coërcief.

Via een multivariate variantieanalyse (MANOVA) werd gekeken of er verschil bestaat tussen typen daders onderling en tussen daders en controlekinderen op meerdere afhankelijke variabelen, namelijk machtsambitie, sociale dominantie (in termen van resource control en perceived popularity), sociale preferentie, verbondenheid met leeftijdgenoten en zelf-waargenomen sociale acceptatie. Daarbij werd gebruik gemaakt van a priori Helmert-contrasten. Dit betekent dat de controlegroep vergeleken werd met de bistrategische en de coërcieve daders samen, waarna de bistrategische groep met de coërcieve groep werd vergeleken. Bij de analyse was een significantieniveau aangehouden van 5% ($\alpha = .05$).

Aan alle assumpties voor de MANOVA was voldaan. Alleen resource control was op basis van peernominaties scheef verdeeld in de controlegroep.

Uit de MANOVA bleek een significant multivariaat hoofdeffect van groep op de afhankelijke variabelen ($Wilks' \Lambda = 0.35$, $F(16; 472) = 20.24$, $p = .00$). De effectgrootte in termen van partiële η^2 (η^2_p) wordt gebruikt om de grootte van het verschil tussen groepen aan te duiden. Bij deze analyse bleek de effectgrootte $\eta^2_p = .41$. Dit kan worden geïnterpreteerd als een groot effect.

In tabel 2 zijn de gemiddelde scores en standaarddeviaties voor alle drie de groepen per afhankelijke variabele weergegeven. Tabel 3 toont de significantiewaarden bij de vergelijking tussen de controle, coërcieve en bistrategische groep te zien per afhankelijke variabele. Deze resultaten zijn voortgekomen uit de MANOVA met Helmert-contrasten.

Tabel 2. Gemiddelde scores (en standaarddeviaties) op de afhankelijke variabelen voor de controlegroep en de twee typen pesters

	MA	RCZ	RCP	RCL	PP	SP	OM	SA
Controle (N=139)	1.35 (0.83)	1.33 (0.61)	0.03 (0.04)	1.53 (0.76)	-0.06 (0.67)	0.12 (0.70)	1.44 (0.52)	2.96 (0.64)
Coërcief (N=18)	1.02 (0.71)	1.51 (0.87)	0.10 (0.09)	1.96 (0.85)	0.42 (1.01)	-0.94 (1.08)	1.38 (0.54)	3.24 (0.62)
Bistrategisch (N=89)	1.66 (0.84)	1.69 (0.73)	0.19 (0.11)	2.57 (0.88)	1.03 (0.94)	-1.01 (1.18)	1.48 (0.51)	3.10 (0.71)

Noot: MA = machtsambitie; RCZ = resource control, gemeten met zelfrapportage; RCP = resource control, gemeten met peernominatie; RCL = resource control, gemeten met leerkrachtenvragenlijst; PP = perceived popularity; SP = sociale preferentie; OM = omgaan-met-ratings; SA = zelf-waargenomen sociale acceptatie; M = gemiddelde. RCP, PP en SP geven scores weer die met behulp van de Rankit-procedure zijn getransformeerd.

Tabel 3. Toetsresultaten per afhankelijke variabele aan de hand van Helmert-contrasten

	Groepen			
	Controle vs. Bistrategisch en Coërcief		Bistrategisch vs. Coërcief	
	<i>F</i> (1,243)	<i>p</i>	<i>F</i> (2,243)	<i>p</i>
Machtsambitie	321.84	.91	6.10	.00
Resource control (zelfrapportage)	607.10	.01	7.62	.31
Resource control (peernominatie)	227.51	.00	106.71	.00
Resource control (leerkracht)	760.04	.00	44.50	.00
Perceived popularity	40.73	.00	50.58	.00
Sociale preferentie	52.40	.00	43.95	.80
Omgaan-met-ratings	940.48	.83	0.30	.46
Sociale acceptatie	2654.67	.04	2.21	.42

Uit tabel 3 bleek dat de coërcieve en bistrategische pesters niet significant verschilden van de controlegroep op machtsambitie ($p = .91$). Dit betekent dat de coërcieve en bistrategische pesters geen hogere machtsambitie hadden dan de controlegroep. De bistrategische pesters bleken wel significant te verschillen van de coërcieve pesters met betrekking tot machtsambitie. Gekeken naar de afzonderlijke gemiddelden in tabel 2 bleek dat bistrategische pesters gemiddeld hoger scoorden op machtsambitie dan coërcieve pesters.

Coërcieve en bistrategische pesters verschilden significant van de controlegroep op sociale dominantie in termen van resource control en perceived popularity. Dit betekent dat coërcieve en bistrategische pesters samen sociaal dominantier waren dan de controlegroep. Tussen bistrategische en coërcieve pesters onderling was tevens een significant verschil te vinden op deze variabelen waarbij bistrategische pesters een hogere score behaalden, behalve wanneer gekeken werd naar resource control gemeten door zelfrapportage. Hier bleek geen significant verschil te zijn tussen de twee groepen pesters ($p = .31$).

Er bestond een significant verschil tussen de controlegroep en de coërcieve en bistrategische groep op sociale preferentie. Dit betekent dat zowel coërcieve als bistrategische pesters minder geliefd waren bij hun leeftijdgenoten dan de controlegroep. Bij vergelijking van de coërcieve pesters met de bistrategische pesters bleek er geen significant verschil te zijn ($p = .80$). Hieruit kan opgemaakt worden dat het type pester geen invloed had op het al dan niet geliefd zijn bij hun leeftijdgenoten.

Bistrategische en coërcieve pesters bleken niet significant te verschillen van de controlegroep wanneer het gaat om de mate van verbondenheid met leeftijdgenoten ($p = .83$). Ook was er geen significant verschil tussen bistrategische pesters en coërcieve pesters ($p = .46$). Hieruit bleek dat het type pester geen invloed had op de mate van verbondenheid met leeftijdgenoten.

Tevens tonen de resultaten uit tabel 3 een significant verschil tussen coërcieve pesters en bistrategische pesters samen en de controlegroep op zelf-waargenomen sociale acceptatie. Gekeken naar de afzonderlijke gemiddelden uit tabel 2 betekent dit dat de controlegroep zich minder sociaal geaccepteerd voelde dan de twee groepen pesters. Tussen de twee groepen pesters onderling bestond geen significant verschil ($p = .42$): het type pester had geen invloed op de mate van zelf-waargenomen sociale acceptatie.

Conclusie en discussie

Dit onderzoek richtte zich op de sociale competentie van pesters. Sociale competentie omvatte in dit onderzoek machtsambitie, sociale dominantie (in termen van resource control en perceived popularity), sociale preferentie, verbondenheid met leeftijdgenoten en zelf-waargenomen sociale acceptatie. Er werd getracht een antwoord te vinden op de vraag of daders van pesten een heterogene groep zijn van sociaal competente en sociaal incompetente kinderen. Het soort pester werd hierbij ingedeeld volgens de taxonomie van Hawley (2003). De coërcieve en bistrategische pesters bleken het meest voor te komen onder zowel de jongens als de meisjes uit de onderzoeksgroep. Er werd voor elke afhankelijke variabele een vergelijking gemaakt tussen een

controlegroep en coërcieve en bistrategische pesters samen, maar ook tussen de twee typen pesters onderling.

De hypothese dat zowel coërcieve als bistrategische pesters een hogere machtsambitie hebben dan de controlegroep kan niet worden aangenomen. Tussen de typen pesters onderling was wel een significant verschil gevonden: er kan gesteld worden dat bistrategische pesters een hogere machtsambitie hadden dan coërcieve pesters.

Daarnaast werd er verwacht dat zowel coërcieve als bistrategische pesters meer sociaal dominant waren in termen van resource control en perceived popularity dan de controlegroep, waarbij bistrategische pesters in hogere mate dan coërcieve pesters. Deze hypothese kan worden aangenomen. Wat betreft resource control bestond er een verschil tussen manieren waarop de resultaten zijn verkregen: er bleek geen significant verschil te zijn tussen de twee typen pesters op resource control gemeten door zelfrapportage. Wel werd er een verschil gevonden tussen de twee typen pesters wanneer gekeken werd naar resource control gemeten door peernominaties en leerkrachtvragenlijsten. Dit verschil zou verklaard kunnen worden door sociale wenselijkheid. Er zal in de discussie hier opvolgend verder aandacht aan worden besteed.

De derde hypothese, dat coërcieve en bistrategische pesters minder geliefd waren bij leeftijdgenoten dan de controlegroep, blijkt ook aangenomen te kunnen worden. Bij vergelijking van de coërcieve en bistrategische pesters bleek er geen significant verschil te zijn. De verwachting dat bistrategische pesters geliefder zijn dan coërcieve pesters kan dus niet worden bevestigd.

De vierde hypothese kan eveneens niet bevestigd worden. Bistrategische en coërcieve pesters bleken niet meer verbondenheid te hebben met leeftijdgenoten dan de controlegroep. Ook bleken bistrategische pesters niet meer leeftijdgenoten te hebben waar ze mee omgaan dan coërcieve pesters.

Ten slotte bleken pesters een hogere zelf-waargenomen sociale acceptatie te hebben dan de controlegroep. Er werd echter geen significant verschil gevonden tussen bistrategische en coërcieve pesters. Dit betekent dat het type pester geen invloed had op de mate van zelf-waargenomen sociale acceptatie.

Gekeken vanuit de recente opvatting dat sociale competentie gedefinieerd kan worden als de vaardigheid om eigen doelen te bereiken (Salmivalli & Peets, 2009), kan geconcludeerd worden dat daders van pesten duidelijk verschillen in sociale competentie daar zij sociaal dominanter in de omgang zijn dan de controlegroep. Daders zijn minder geliefd dan de controlegroep, echter voelen zichzelf meer sociaal geaccepteerd dan de controlegroep wat hen er mede van kan weerhouden hun gedrag aan te passen. Daarnaast kan gesteld worden dat daders op een aantal afhankelijke variabelen als een heterogene groep kunnen worden beschouwd wat sociale competentie betreft. Bistrategische en coërcieve pesters verschilden op machtsambitie en perceived

popularity, waarbij bistrategische pesters hoger scoorden op deze variabelen. Op resource control verschilden de twee typen pesters enkel wanneer er gekeken werd naar de peernominaties en de leerkrachtvragenlijsten. De twee typen pesters kunnen op deze variabelen als een heterogene groep worden beschouwd. Bij resource control gemeten door zelfrapportage werd geen significant verschil gevonden. Op sociale preferentie, verbondenheid met leeftijdgenoten en zelf-waargenomen sociale acceptatie bleken de twee groepen niet van elkaar te verschillen. Bistrategische en coërcieve pesters kunnen wat deze variabelen betreft als homogene groep worden beschouwd.

Een beperking van dit onderzoek is het aantal pesters in deze steekproef. De grootte van de totale steekproef leek voldoende, maar er bleek een beperkte groep pesters in de totale onderzoeksgroep aanwezig te zijn. Hierdoor zijn de gevonden resultaten gebaseerd op slechts 118 pesters. De aantallen van verschillende typen pesters zouden anders kunnen uitvallen wanneer er een grotere groep pesters ondervraagd wordt. Ook zouden er dan meer vrouwelijke pesters kunnen worden betrokken, aangezien dit onderzoek slechts 30 meisjes omvatte. Hierdoor is het moeilijk om de resultaten te generaliseren naar de gehele populatie.

Een tweede beperking van dit onderzoek zou kunnen liggen bij sociaal wenselijke antwoorden van de kinderen tijdens zelfrapportage. In dit onderzoek werd een verschil in uitkomst gevonden tussen zelfrapportage enerzijds en peernominaties en leerkrachtvragenlijsten anderzijds op de variabele resource control. Door middel van peernominaties en leerkrachtvragenlijsten kan men een beeld verkrijgen van hoe de omgeving deze persoon ervaart. Bij zelfrapportage kan het zijn dat kinderen zich anders voor willen doen dan dat ze daadwerkelijk zijn en sociaal wenselijk antwoorden. Het kan echter ook zijn dat kinderen zelf een andere perceptie hebben van hun resource control dan de leerkracht en leeftijdgenoten.

Voor vervolgonderzoek kan men zich richten op een grotere steekproef zodat de kans vergroot wordt dat er meer pesters worden gevonden. Hierdoor kan een beter beeld gecreëerd worden van verschillende typen pesters en sekseverschillen in pesten in de gehele populatie. Hierbij zou men zich kunnen focussen op het verschil in sekse per genoemde afhankelijke variabele van sociale competentie. Hiermee kan inzicht verkregen worden in specifieke sociale competentiegerichte vaardigheden voor jongens en meisjes apart.

Naast deze groepsindelingen bleek uit eerdere onderzoeken ook dat de opvoeding een belangrijke factor was, waarbij een duidelijke opvoedkundige stijl waarneembaar was bij de ouders van daders. Ouders van daders werden vaak beschreven als autoritair (Baldry & Farrington, 2000; Lee, 2010), waren minder toegankelijk qua houding opzichte van hun kind en brachten vaker discipline bij via straffen (Baldry & Farrington, 2000). De opvoedkundige stijl is in dit onderzoek niet meegenomen, maar zou een waardevolle

aanvulling kunnen zijn binnen toekomstig onderzoek. Er zou dan onderzocht kunnen worden of de opvoedkundige stijl in verband staat met pestgedrag van het kind. Wanneer een opvoedkundige stijl mede aan het ontstaan van pestgedrag ten grondslag blijkt te liggen, kan onderzocht worden of een verandering van deze opvoedstijl het ontstaan van het aantal daders zal verminderen. Hierdoor kunnen preventieve maatregelen genomen worden ten aanzien van het pestgedrag.

Desalniettemin heeft dit onderzoek duidelijk inzicht gegeven op de verschillen in sociale competentie bij typen daders van pesten. Dit kan als basis fungeren voor preventie- en interventie maatregelen voor pesten op de basisschool.

Referenties

- Atria, M., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2007). The relevance of the school class as social unit for the prevalence of bullying and victimization. *European Journal of Developmental Psychology, 4*, 372-387.
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 10*, 17-31.
- Bokhorst, J., Goossens, F. A., Bokhorst, C. L., Dekker, P. A., & De Ruyter, P. A. (2002). Sociaal teruggetrokken gedrag in de onderbouw: Het longitudinale verband met sociometrische status en betrokkenheid bij pesten in de middenbouw. *Pedagogiek, 22*, 25-40.
- Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Arseneault, L. (in press). Families promote emotional and behavioural resilience to bullying: Evidence of an environmental effect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Schuengel, C., & Meerum Terwogt, M. (2003). Links between social information processing in middle childhood and involvement in bullying. *Aggressive behavior, 29*, 116-127.
- Caravita, S. C. S., Di Blasio, P., & Salmivalli, C. (2010). Early adolescents' participation in bullying: Is ToM involved? *Journal of Early Adolescence, 30*, 138-170.
- Card, N. A., & Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development, 30*, 466-480.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence. A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child Development, 79*, 1185-1229.
- Cenkseven, F. O., & Yurtal, F. (2008). An investigation of the family characteristics of bullies, victims, and positively behaving adolescents. *Educational Sciences: Theory & Practice, 8*, 821-832.
- Donders, W., & Verschueren, K. (2004). Zelfwaardering en acceptatie door leeftijdgenoten: een longitudinaal onderzoek bij basisschoolkinderen. *Kind en Adolescent, 25*, 74-90.
- Entenman, J., Murnen, T. J., & Hendricks, C. (2005). Victims, bullies, and bystanders in K-3 literature. *Reading Teacher, 59*, 352-364.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research, 20*, 81-91.

- Garandeau, C. F., & Cillessen, A. H. N. (2006). From indirect aggression to invisible aggression: A conceptual view on bullying and peer group manipulation. *Aggression and Violent Behavior, 11*, 612-625.
- Georgiou, S. N., & Stavriniades, P. (2008). Bullies, victims and bully-victims: Psychosocial profiles and attribution styles. *School Psychology International, 29*, 574-589.
- Glew, G. M., Fan, M., Katon, W., Rivara, F. P., & Kernic, M. A. (2005). Bullying, psychosocial adjustment, and academic performance in elementary school. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 159*, 1026-1031.
- Goossens, F. A., Olthof, T., & Dekker, P. H. (2006). New participant role scales. Comparison between various criteria for assigning roles and indications for their validity. *Aggressive Behavior, 32*, 343-357.
- Hampel, P., Malhan, S., & Hayer, T. (2009). Direct and relational bullying among children and adolescents: Coping and psychological adjustment. *School Psychology International, 30*(5), 474-490.
- Hawley, P. H. (1999). The ontogenesis of social dominance: A strategy-based evolutionary perspective. *Developmental Review, 19*, 97-132.
- Hawley, P. H. (2003). Strategies of control, aggression, and morality in preschoolers. An evolutionary perspective. *Journal of Experimental Child Psychology, 85*, 213-235.
- Hawley, P. H., Johnson, S. E., Mize, J. A., & McNamara, K. A. (2007). Physical attractiveness in preschoolers: Relationships with power, status, aggression and social skills. *Journal of School Psychology, 45*, 499-521.
- Hawley, P. H., Little, T. D., & Card, N. A. (2007). The allure of a mean friend: Relationships quality and processes of aggressive adolescents with prosocial skills. *International Journal of Behavioral Development, 31*, 170-180.
- Hawley, P. H., Little, T. D., & Card, N. A. (2008). The myth of the alpha male: A new look at dominance-related beliefs and behaviours among adolescents males and females. *International Journal of Behavioral Development, 32*, 76-88.
- Jankauskiene, R., Kardelis, K., Sukys, S., & Kardeliene, L. (2008). Associations between school bullying and psychosocial factors. *Social Behavior and Personality, 36*, 145-162.
- Koper, D. M. T. (2009). 'Sociaal teruggetrokken gedrag in relatie met het gebruik van competitie strategieën, slachtofferschap van pestgedrag en het bewustzijn van de sociale positie in een groep.' *Masterthesis in het kader van Overkoepelend onderzoek: Betrokkenheid bij pesten, sociale strategieën en relaties met leeftijdgenoten: Een longitudinaal onderzoek bij leerlingen van 8 tot 15 jaar*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

- Kumpulainen, K., & Räsänen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. *Child Abuse & Neglect, 24*, 1567-1577.
- LaFontana, K. M., & Cillessen, A. H. N. (2002). Children's perceptions of popular and unpopular peers : A multimethod assessment. *Developmental Psychology, 38*, 635-647.
- Lee, C. (2010). Personal and interpersonal correlates of bullying behaviors among Korean middle school students. *Journal of Interpersonal Violence, 25*, 152-176.
- Lieshout, C. F. M. van, Verhoeven, M., Güroğlu, M., Haselager, G. J. T., & Scholte, R. H. J. (2004). Vriendschappen en antipathieën: Relatienetwerken van kinderen en adolescenten in klasgroepen. *Kind en Adolescent, 25*, 113-131.
- Meisinger, E. B., Blake, J. J., Lease, A. M., Palardy, G. J., & Olejnik, S. F. (2006). Variant and invariant predictors of perceived popularity across majority-Black and majority-White classrooms. *Journal of School Psychology, 45*, 21-44.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth. *The Journal of the American Medical Association, 285*, 2094-2100.
- Pellegrini, A. D. (1998). Bullies and victims in school: A review and call for research. *Journal of Applied Developmental Psychology, 19*, 165-176.
- Pellegrini, A. D., & Bartini, M. (2000). A longitudinal study of bullying, victimization and peer affiliation during the transition from primary school to middle school. *American Educational Research Journal, 37*, 699-725.
- Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. *Journal of Adolescence, 22*, 453-459.
- Salmivalli, C. (2009). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior, 15*, 112-120.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interaction, relationships, and groups* (pp. 322-340). New York: Guilford.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior, 22*, 1-15.
- Scholte, R., Engels, R., Haselager, G., & Kemp, R. (2004). Stabiliteit in pesten en gepest worden: Associaties met sociaal functioneren op de basisschool en middelbare school. *Pedagogiek, 24*, 171-186.
- Selekman, J., & Vessey, J. A. (2004). Bullying: It isn't what it used to be. *Pediatric Nursing, 30*, 246-249.

- Sutton, J., Smith, P. K., & Swettenham, J. (1999a). Bullying and 'Theory of Mind': A critique of the 'Social Skills Deficit' view of anti-social behaviour. *Social Development, 8*, 117-127.
- Sutton, J., Smith, P. K., & Swettenham, J. (1999b). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology, 17*, 435-450.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Pesten: Over daders, slachtoffers, dader/slachtoffers en niet-betrokken leerlingen. *Kind en Adolescent, 26*, 305-317.
- Warden, D., & MacKinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies and victims: An investigation of their sociometric status, empathy and social problem-solving strategies. *British Journal of Developmental Psychology, 21*, 367-385.